

ปาฐกถาเรื่อง "วิญญานครู แห่งศตวรรษที่ ๒๑ โอกาสยิ่งใหญ่ของครูไทยยุคสมัย"

โดย ศ.นพ.วิจารณ์ พานิช

ศาสตราจารย์ นายแพทย์ วิจารณ์ พานิช : เนื้อหาบรรยาย

การเรียนรู้อยู่ที่การตีความประสบการณ์ตรงเพราะว่าที่ครูเป่า (คุณปิยาภรณ์ มัณฑะจิตร ผู้จัดการมูลนิธิสยามกัมมาจล) กับครูใหม่ (ครูวิมลศรี ศุภิลวรรณ โรงเรียนเพลินพัฒนา) พูด เป็นการตีความ การปฏิสัมพันธ์ ซึ่งการเรียนรู้อันแท้จริงต้องการเรื่องจริงประสบการณ์ตรงและการตีความ จงตระหนักว่า ๑๐ คน ก็มีการตีความ ๑๐ ความ แต่ในความเป็นจริงอาจจะมี ๑๔ ตีความก็ได้ เพราะคนหนึ่งอาจจะมี ๒ - ๓ การตีความ ดังนั้น อาจารย์ทั้งหลายควรต้องฝึกให้ลูกศิษย์ตีความหลายๆ แบบ มองโลกหลายๆ แบบ เพราะโลกไม่ได้มีชั้นเดียว แต่โลกมีความซับซ้อน

ส่วนตัวมีความสนใจเรื่องการศึกษา ซึ่งมีต้นเหตุมาจาก อ.วรากร โดยเมื่อ ๑๐ ปีที่แล้วท่านส่งหนังสือมาให้เล่มหนึ่งชื่อ "Teach Like Your Hair's On Fire" หรือในชื่อภาษาไทย "ครูนอกกรอบกับห้องเรียนนอกแบบ" เมื่อได้อ่านหนังสือเล่มนี้แล้วก็เขียนบล็อก แล้วรวมเล่มเป็นของขวัญปีใหม่ให้คนใกล้ชิด และอ่านแล้วทำให้เกิดความรู้สึกรู้สึกที่ทำให้นึกถึงคำว่าครูเพื่อศิษย์ แต่เกิดความสงสัยว่าทำไมวงการการศึกษาไทยขาดปัจจัยสำคัญนี้ โดยตนเองนั้นเป็นคนอ่านหนังสือไม่แตกในชั้นแรก คือถ้าอ่านเฉยๆ แล้วรู้สึกว่ายังไม่เข้าใจ จึงต้องเขียนและตีความออกมา ทีนี้มีการเขียนเรื่องการจัดการความรู้ในบล็อก เพื่อแชร์ความรู้ ซึ่งหวังว่ามีคนเข้ามาอ่านและให้มุมมองใหม่ๆ แต่ปรากฏว่าคิดผิด เพราะมีคนอ่าน ไม่มีคนแย้ง มีการแชร์นิดหน่อย แต่ไม่มีคนมาค้าน ไม่มีคนกล้าที่จะมาแย้ง

ในประเด็นการพูดเพื่อกระตุ้นแรงบันดาลใจของครูและอาจารย์ทั้งหลาย เลยนึกถึงชื่อที่ขึ้นมา คือเรื่องวิญญานครูแห่งศตวรรษที่ ๒๑ โดยคนเป็นครูมีโอกาสที่ยิ่งใหญ่ ที่จะมีชีวิตที่ดี มีความสำเร็จที่จะทำประโยชน์ได้อย่างมากมายในความเชื่อของตน และถ้าพูดถึงวิญญานครูจะนึกถึงกลอนบทที่ว่า "ใครคือครู" ของอาจารย์เนาวรัตน์ ศิษย์เก่าของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ซึ่งถือว่าเป็นคนที่มีคุณค่าในด้านวรรณศิลป์ของสังคมไทย โดยที่จริงท่านจบนิติศาสตร์ แต่มีชื่อเสียงทางด้านวรรณศิลป์ โดยกลอนบทนี้จะสัมผัสได้ถึงแรงบันดาลใจ ขอยืมข้อความในตอนที่กำลังว่าครูคือคนสร้างผู้ยิ่งใหญ่ เพราะครูเป็นสารพัดผู้สร้าง ซึ่ง

ประเด็นที่สำคัญอย่างยิ่งสำหรับการศึกษาไทยในปัจจุบัน คือการสร้างความรู้ **ที่จริงแล้วการสร้างความรู้ในโลกนี้การสร้างความรู้มาจากประสบการณ์ตรงทั้งสิ้น** บวกกับจินตนาการไปด้วย เพราะมนุษย์เรามีความสามารถในการจินตนาการ และการทำให้คนอื่นเชื่อหรือมีความเชื่อร่วมกัน

สิ่งที่มากกว่าวงการศึกษาไทย รวมถึงทุกอณูของประเทศต้องการ คือการสร้างความรู้จากการปฏิบัติทำอะไรต้องสร้างความรู้ อย่าเชื่อทฤษฎีต่างๆ ความรู้ต่างๆ ไปทั้งหมด ให้มีความเชื่อที่เราทำอยู่นี้และมีประสบการณ์ตรงนี้ เราสามารถสร้างความรู้ได้ และดียิ่งกว่านั้นก็คือพวกเราสามารถร่วมกันสร้างความรู้ใหม่เติมให้แก่สังคมได้ เพราะทฤษฎีต่างๆ เมื่อเวลาผ่านไป บางทฤษฎีเห็นได้ชัดว่าผิด ฉะนั้นที่จริงแล้ว**ทฤษฎีหรือความรู้**นั้นเป็นสมมติ สิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยการตีความจากสิ่งที่ตนเห็น จากสิ่งที่มีประสบการณ์ เพราะฉะนั้นคนเป็นครู ต้องฝึกให้ลูกศิษย์สร้างความรู้จากประสบการณ์ตรง

โยงกลับมาที่ชื่อของคณะแห่งนี้ ซึ่งเป็นสุดยอดของการตั้งชื่อ หลายคนอาจบอกว่ายาวและแปลว่าอะไรก็ไม่รู้ ในความเป็นจริงคือคณะ learning science หรือศาสตร์ว่าด้วยการเรียนรู้ และความรู้ที่เกิดมาในช่วง ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมา เป็นการเรียนรู้ที่ไม่ได้เกิดจากการรับถ่ายทอด แต่เกิดจากการสร้างสรรค์ ดังนั้นหากต้องการให้เกิดการเรียนรู้ในทุกมิติที่ดี ต้องดีไซน์ประสบการณ์ให้เขาได้ผ่านประสบการณ์นั้น และตั้งคำถามให้ตีความ เป็นการตีความเพื่อสร้างความรู้ แต่ต้องฝึกให้เขาฟังด้วยว่าเพื่อนตีความว่าอย่างไร แล้ว appreciate กับการตีความ นี่คือการเรียนรู้ที่แท้จริง และถ้าหากประเทศไทย รวมถึงวงการศึกษาไทยใช้วิธีการแบบนี้ จะทำให้ประเทศเรามีความสามัคคีในท่ามกลางความเชื่อที่แตกต่าง โดยมีประสบการณ์ตรงในชีวิตจริง ด้วยความเชื่อที่ว่าเรื่องเดียวกันสามารถตีความไม่เหมือนได้ และมีคุณค่าด้วย

หัวใจสำคัญที่สุดของการศึกษา คือ **ครูต้องสร้างความรู้เฉพาะตน และครูต้องเป็น input** ในการแลกเปลี่ยนระบบการศึกษา เป็น input สำหรับภาพใหญ่ของการศึกษา เชื่อมโยงถึงประเด็นที่ว่า**ครูเป็นผู้ที่สำคัญสูงสุดในการสร้างสรรค์สังคม และสร้าง equity ให้แก่สังคม** ผ่าน equity classroom ซึ่งคำว่า equity ไม่ได้แปลว่าเท่าเทียม ซึ่งนั่นคือ equality และถ้าในชั้นเรียนใช้ equality concept จะทำให้นักเรียนส่วนใหญ่ลำบาก เพราะนักเรียนส่วนใหญ่ไม่ได้หัวไว แต่ครูจะสนใจแต่เด็กที่หัวไว แต่ถ้าเป็น equity นั้นแปลว่าจะสนใจเด็กที่เรียนอ่อนมากกว่าเด็กที่เรียนเก่ง เพราะเราต้องการให้คนเกิดความสัมฤทธิ์ในการเรียนรู้อย่างน้อยในขั้นพื้นฐาน และในสภาพแวดล้อมแบบนั้น เชื่อว่าจะเกิดสิ่งที่ติดตัวเด็กไปในเรื่องเชื่อเพื่อแก่ผู้ที่ย่อนแอกว่า เพราะสังคมและตัวเราควรเชื่อเพื่อต่อผู้ที่ย่อนแอกว่า สังคมจึงจะดี เพราะฉะนั้น ครูต้องเปลี่ยนแปลงตัวตน และครูต้องอาศัยการทำหน้าที่ครู อาศัยชั้นเรียน อาศัยลูกศิษย์ในการเปลี่ยนแปลงตัวตน



สำหรับหนังสือที่ได้รับแจกในวันนี้ เป็นหนังสือที่อ่านแล้วตกใจมากกว่ามีการวิจัยแบบนี้ด้วยหรือ ซึ่งอาจทราบแล้วว่าตนนั้นเป็น ผอ.คนแรกของ สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) และพัฒนาทักษะในการจัดการงานวิจัย โดยจะชี้ให้เห็นว่าที่ สกว. มีแนวคิดวางงานวิจัยที่จะนำไปใช้ประโยชน์ได้จริงเป็นแบบหนึ่ง และงานวิจัยเพื่อสร้างทฤษฎีเป็นอีกแบบหนึ่ง ซึ่งนั่นคือเมื่อ ๓๐ ปีมาแล้ว แต่ตอนนี้ความคิดตนนั้นเปลี่ยนไปเยอะ และหนังสือ **"วิจัยชั้นเรียนเปลี่ยนครู"** เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ซึ่งไม่เคยคิดว่าจะมี เพราะเป็นการวิจัยตัวเอง นักวิจัยคือผู้ถูกวิจัย และวิจัยเพื่อยืนยันว่าตนเองผิด

มาถึงประเด็นที่ว่าวิญญาณครูในศตวรรษที่ ๒๑ ซึ่งคำว่าศตวรรษที่ ๒๑ มีความหมายมาก ส่วนครูของตนนั้นเป็นครูในศตวรรษที่ ๒๐ ซึ่งตนเป็นเด็กบ้านนอก เป็นลูกชาวบ้าน ตอนนั้นพ่อแม่ยังไม่รู้จักมหาวิทยาลัย ตนมาเรียนมหาวิทยาลัยที่กรุงเทพฯ เพราะครูแนะนำพ่อว่าอย่าปล่อยให้เด็กคนนี้เสียของ ซึ่งครูศตวรรษที่ ๒๐ สอนเด็กได้ดีทุกคน แต่เด็กสมัยนี้ไม่เหมือนสมัยนั้น ดังนั้น ครู วิชาการ และเป้าหมายการเรียนรู้จึงไม่เหมือนกัน ฉะนั้นครูทำหน้าที่ไม่เหมือนตอนนั้น ส่วนหนังสืออีก ๒ เล่มที่เขียนนี้สามารถดาวน์โหลดเป็น pdf ได้ โดยตีความมาจากฝรั่ง โดยหัวใจสำคัญคือ **ครูในยุคนี้ ไม่มีอะไรสำคัญไปกว่าการสร้างอิทธิบาท ๔ ในการเรียนรู้ สร้างแรงบันดาลใจ และเห็นคุณค่าตัวเอง** ซึ่งไม่ใช่การใช้วาจาถ้อยคำ แต่ใช้ **ปฏิสัมพันธ์** โดยคุณค่าของครูกับศิษย์อยู่ที่ปฏิสัมพันธ์ ซึ่งมีรายละเอียดเยอะมากในหลักการปฏิสัมพันธ์ของครูกับศิษย์ สิ่งหนึ่งคือการตั้งคำถาม การช่วยให้เกิดแรงบันดาลใจ

ในยุคนี้เป็นยุคที่ประเทศต่างๆ กำลังเปลี่ยนแปลงทางการศึกษา ประเทศไทยเป็นหนึ่งในนั้น และประเทศมหาอำนาจในโลกก็เปลี่ยนแปลงด้วยเช่นกัน การศึกษาที่ดีที่สุดอยู่ที่อเมริกา การศึกษาที่เร็วที่สุดก็อยู่ที่อเมริกา ซึ่งพบว่าคนอเมริกันส่วนใหญ่ไม่ได้รับการศึกษาที่ดี จากสถิติส่วนใหญ่ที่ทราบจากการอ่านหนังสือพบว่าคนที่ได้รับการศึกษาที่ไม่ดี มีสัดส่วนมากกว่าครึ่งในอเมริกา ซึ่งเชื่อว่าในประเทศไทยน่าจะมีสัดส่วนในลักษณะเดียวกัน ดังนั้นการที่มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ตั้งคณะนี้ขึ้นมา คิดว่าถูกต้องจะ ถูกเวลา น่าจะมีคุณประโยชน์ต่อบ้านเมือง และการทำเล็กๆ แต่ให้เกิดผลใหญ่ ในขณะที่เดียวกันจะแพร่ขยายไปอย่างไรเป็นเรื่องที่น่าคิด แต่สิ่งที่ทำให้เราเปลี่ยนแปลงทางการศึกษาในการตีความของตนเองนั้น เพราะเราไม่ได้ **ดำเนินการหรือจัดการให้โรงเรียนเป็น learning system โรงเรียนไม่เป็น learning organization ครูไม่เป็น learning person** มองความรู้เป็น static มองว่าความรู้ของตน copy ให้กับลูกศิษย์ ซึ่งผิด แต่ลูกศิษย์ต้องสร้างความรู้เองใส่ตัว และครูช่วยให้เกิดสิ่งนั้น นี่คือนิวเคลียส ดังนั้นความเปลี่ยนแปลงที่ทำให้โลกรู้สังคมรู้ ต้องชี้ให้เห็นว่า **platform** การทำงานในโรงเรียนควรเป็นอย่างไร และ **platform** ในสถาบันการศึกษาควรเป็นอย่างไร รวมถึงปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนที่ทำงานด้วยกันควรเป็นอย่างไร ปฏิสัมพันธ์ระหว่างครูในโรงเรียน คือ การร่วมกันเรียนรู้ ร่วมกันตั้งโจทย์ ร่วมกัน identify ว่าลูกศิษย์



ในตอนนี้เป็นอย่างไร และต้องเปลี่ยนไปเป็นอย่างไร จะช่วยอย่างไร ทำแล้วเห็นอะไรเกิดขึ้น เห็นแล้วจะทำอะไรต่อ จะแก้ไขปรับปรุงส่วนไหน หรือ PLC : professional learning community ซึ่งในไทยก็มีนโยบาย PLC แต่เป็น PLC ปลอม เพราะทำตามนโยบาย แต่ไม่รู้ว่าทำไปทำไม เขาสั่งให้ทำก็ทำ ไม่ได้มีเป้าหมายที่ลูกศิษย์ โดยในหลายครั้งหยุดอยู่ที่ตัวกระบวนการ อยู่ที่ผู้ใหญ่ แต่ไปไม่ถึงเด็ก และในชั้นเรียนมีความเหลื่อมล้ำสูงมากในแต่ละชั้นเรียน ซึ่งทำให้นักย้อนกลับไปในสมัยอายุ ๑๐ - ๑๑ ปี เรียนหนังสืออยู่ที่โรงเรียนศรีราชา จ. ชุมพร ถ้าเป็นเด็กตลาด ครูมีท่าทางแบบหนึ่ง ถ้าเป็นเด็กบ้านนอก ครูมีท่าที่อีกแบบหนึ่ง ซึ่งเพื่อนบางคนน่าจะสงสารมาก แต่โตขึ้นมาเขาก็เป็นคนดี แม้ว่าจะไม่ได้จบปริญญาตรี แต่ก็เป็นคนดีที่ทำประโยชน์ให้กับสังคม มีคนหนึ่งเป็นเจ้าของอาสาสมัคร คนกราบไหว้กันทั่วจังหวัด แต่ตอนเด็กๆ โดนครูตำลอบตลอดเลย ดังนั้นจุดสำคัญคือการลดความเหลื่อมล้ำในห้องเรียนให้ได้ ให้เกิดประสิทธิภาพ แต่ลงทุนน้อย ส่วนประเทศไทยลงทุนมาก แต่ได้ผลน้อย จึงต้องช่วยกันให้เกิดความเปลี่ยนแปลง

อีกเรื่องที่ยากให้อ่านไม่ใช่เรื่องการศึกษา แต่เป็นเรื่องคุณภาพโรงพยาบาล ซึ่งได้ไปพูดเมื่อวันที่ ๑๓ มีนาคม ที่งาน HA National Forum ณ ศูนย์การประชุมอิมแพค ฟอรั่ม เมืองทองธานี ศูนย์การประชุมอิมแพค ฟอรั่ม เมืองทองธานี โดยเป็นการพูดสร้างแรงบันดาลใจในการสร้างคุณภาพ ซึ่งที่จริงแล้วหลักการที่พูดในวันนั้นทั้งหมดใช้ได้กับโรงเรียน ปรับนิดหน่อยเท่านั้นเอง เพราะเรื่องของคุณภาพ เป็นจุดเริ่มต้นที่ยิ่งใหญ่ที่ทำอะไรได้เยอะมาก แต่ต้องยืนอยู่บนฐานของเรื่องจริง

สำหรับการเตรียมการพูดในวันนี้ ได้ค้นพบหนังสือเล่มหนึ่ง ชื่อ "Poor Student Rich Teaching" หนังสือเล่มนี้บอกว่าในอเมริกามีนักเรียนที่มีความยากลำบากมากกว่านักเรียนที่มีความพร้อม นักเรียนส่วนใหญ่เป็น Poor Student มาจากครอบครัวที่น่าสงสารและมีความยากลำบาก ซึ่งต้องได้รับการดูแลเป็นพิเศษหรือ Rich Teaching กว่าเด็กที่พร้อม ดังนั้นจึงอยากบอกว่าในสภาพที่มีนักเรียนอยู่ในสภาวะยากลำบาก คือโอกาสของครู โอกาสของคนในวงการศึกษา ที่จะสร้างความเข้าใจ และแก้ปัญหา และอยากย้ำเรื่อง high expectation + high support โดยเด็กที่มาจากสภาพขาดแคลนจะไม่ค่อยกล้าคาดหวังมากกับตัวเอง ร้ายยิ่งกว่านั้นคือในครอบครัวห้ามไม่ให้มี high expectation มักบอกว่าอยู่มาแบบนี้ เป็นแบบนี้ก็พอแล้ว ไม่กล้าทะเยอทะยาน เพราะฉะนั้นครูต้องมอบ high expectation และ high support ด้วย นี่คือโอกาสที่ยิ่งใหญ่ของความเป็นครูที่จะทำอะไรได้อีกมาก และในเรื่องนี้ประเด็นสำคัญอยู่ที่การมอบอำนาจในการเรียนรู้ให้แก่ศิษย์ หมายความว่าเด็กหรือลูกศิษย์เป็นผู้กำกับการเรียนรู้ของตนเองได้ คือรู้วิธีการ รู้ว่าบรรลุอย่างไร และประเมินตัวเองเป็น เปลี่ยนวิธีเรียนเป็น เรียกว่า Meta cognition



ในการศึกษาต้องไม่ใช่แค่การเรียนรู้ ทักษะ และคุณลักษณะเท่านั้น ต้องเรียนวิธีการเรียนรู้ด้วย เพราะเราต้องการ lifelong learning skill ต้องเปลี่ยนสไตล์การเรียนรู้เมื่อเวลาผ่านไป เพราะเมื่อเวลาผ่านไป เทคโนโลยีการเรียนรู้ดีขึ้นเรื่อยๆ และสถานการณ์การเรียนรู้ในชีวิตจริง เมื่อออกไปทำงานจะเป็นอีกแบบหนึ่ง และหัวใจของการศึกษาคือ **ครูต้องเรียนรู้** โดยวงจรเริ่มการสร้างการเรียนรู้จากประสบการณ์ตรง ดีความการทำงานเป็นการเรียนรู้เพื่อปรับปรุงการทำงาน ดังนั้นครูต้องตระหนัก **อยู่ตลอดเวลาว่าตนคือนักเรียน** ครูเรียนรู้จากลูกศิษย์ ยกตัวอย่างที่โรงเรียนเพลินพัฒนา จะเห็นว่าครูสังเกตลูกศิษย์ตลอดเวลา เพื่อทำความเข้าใจว่าลูกศิษย์กำลังเรียนรู้ไปอย่างไร ซึ่งแต่ละคนไม่เหมือนกัน

ในวรรณคดีสุดท้ายของกลอน อ.เนาวรัตน์ กล่าวถึง การยกระดับวิญญาณ ซึ่งนำมาเปรียบให้เห็นกับ ทฤษฎีทางการศึกษา Chickering's Seven Vectors **ให้เห็นว่าการศึกษาต้องมีการยกระดับทางจิตวิญญาณ ๗ มิติ** เริ่มตั้งแต่การฝึกยกระดับความสามารถ ไปจนถึงสุดท้ายนำไปสู่อัตลักษณ์ของตนเอง และการทำเพื่อผู้อื่น การมี integrity มีความเชื่อในความดี ความถูกต้อง ซึ่งลักษณะแบบนี้สอนไม่ได้ แต่ทำให้เกิดได้ เพราะการสอนคือการพรั้งพูด ซึ่งไม่ทำให้เกิด แต่การปฏิสัมพันธ์กันและผ่านประสบการณ์ตรง โดยทำให้เห็นว่าเป็นอย่างไร ซึ่งตนนั้นได้จากพ่อแม่ อาจารย์ ลูกศิษย์ ในเรื่อง integrity ดังนั้นคนเป็นครูต้องคำนึงถึงประเด็นนี้ว่าเป็นเรื่องที่สอนไม่ได้ แต่ต้องให้ลูกศิษย์เรียนรู้ ต้องให้เจอประสบการณ์ มีปฏิริยาอย่างไรกับเรื่องนั้น เพื่อให้เกิดการจดจำและเรียนรู้ และถ้าให้ดีต้องมี reflection เพื่อความเข้าใจ

สุดท้ายคุณค่าครูยุคใหม่ ต้องมีการตั้งเป้าหมายการเรียนรู้ที่ลูกศิษย์ จากหนังสือเรื่อง “ศาสตร์และศิลป์ของการสอน” บอกวิธีให้เด็กตั้งเป้าหมายการเรียนรู้ พุดง่ายๆ ว่าเป้าหมายการเรียนรู้ที่ถูกต้องไม่ใช่ครูเป็นผู้กำหนด แต่ผู้เรียนเป็นผู้กำหนด และวิธีการนั้น modify ทฤษฎี OLE : objective learning experience เป็น OLEE : objective learning experience and evaluation โดยต้องมี objective แล้วต้องมีเครื่องมือมาวัด ซึ่งแน่นอนว่าครูต้องร่าง แต่ต้องให้ลูกศิษย์เป็นคน modify แล้วช่วยกันดู ช่วยกันปฏิบัติไป ดีความไป และ reflect ไป แล้วประเมินว่าเรียนรู้ไปถึงไหนแล้ว มีความเข้าใจในระดับที่พอใจหรือยัง ทำให้เด็กค่อยๆ มีทักษะในการประเมินการเรียนรู้ของตนเอง เรียนรู้วิธีการเรียนรู้ของตน และครูต้องทำกับตัวเองด้วย นี่คือหัวใจสำคัญที่สุด ซึ่งเข้าใจว่าครูไทยเกือบทั้งหมดไม่ได้ทำ แต่หากโรงเรียนไหนทำจะเกิดพัฒนาการอย่างน่าตกใจทันที และเชื่อว่าที่นี้ก็คงมีประสบการณ์ตรงของตนเองเช่นเดียวกัน

สิ่งที่อยากย้ำคือครูไม่ได้มีหน้าที่เฉพาะในห้องเรียน ครูควรมีบทบาทต่อระบบการศึกษา พุดง่ายๆ ว่านอกจากการทำงานเพื่อเป้าหมายทางผลงานแล้ว ต้องสื่อสารสังคมด้วย ซึ่งสมัยนี้ทำได้ง่าย โดยการสื่อสารสังคมผ่านการเรียนรู้ การศึกษาที่ถูกต้องจะนำมาสิ่งที่ทุกคนอยากเห็น เพราะไทยแลนด์ ๔.๐ ไม่ใช่แค่การหลุด

จากกับัดักรายได้ปานกลาง แต่ต้องเป็นสังคมที่ดี สังคมศิวิไลซ์ คือมีการพัฒนาหลายด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
ด้านจิตใจมนุษย์

.....

หมายเหตุ : ปาฐกถาภายในงานแสดงความยินดีและปาฐกถา เนื่องในโอกาส ศาสตราจารย์ นายแพทย์
วิจารณ์ พานิช ได้รับพระราชทานปริญญาดุษฎีบัณฑิตกิตติมศักดิ์ สาขาวิทยาการเรียนรู้และนวัตกรรม
การศึกษา มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ศูนย์รังสิต ณ ห้องอเนกประสงค์ อาคารสิริวิทยลักษณ์ วันที่ ๑๑
เมษายน ๒๕๖๒

